

DR. A. VAN DE BEEK

Spreeken over God

Hoofddlijnen van de theologie

Dr. A. van de Beek

Sprekken over God

Hoofdlijnen van de theologie

Ontwerp omslag: Geert de Koning
Vormgeving binnenwerk: Crius Group

ISBN 978 90 435 3357 7
ISBN e-book 978 90 435 3358 4
NUR 700

www.kokboekencentrum.nl

© 2020 KokBoekencentrum Uitgevers, Utrecht

Alle rechten voorbehouden.

Uitgeverij KokBoekencentrum vindt het belangrijk om op milieuvriendelijke en verantwoorde wijze met natuurlijke bronnen om te gaan. Bij de productie van het papieren boek van deze titel is daarom gebruikgemaakt van papier waarvan het zeker is dat de productie niet tot bosvernietiging heeft geleid.

1. God is Jezus van Nazaret

1.1. Jezus is de HEER

1.1.1. Jezus is God

‘Jezus is de HEER’ (1 Kor. 12:3). Dit is de basale belijdenis van de kerk. Daarmee staat of valt het christelijk geloof. Godsdienst die niet aan Jezus is gerelateerd, is geen christelijk geloof. Dat geldt voor godsdienst in al haar aspecten: verkondiging, pastoraat, ethiek, liturgie. Als Jezus de HEER is dan is Hij Heer over alles, niets uitgezonderd. Anders zou Hij een van vele heren zijn. Hij is echter de Heer boven alle heren.

De betekenis van deze belijdenis wordt duidelijk uit Filippenzen 2:6-11, waarschijnlijk een van de alleroudste liederen van de kerk, door Paulus overgenomen om aan te sluiten bij wat in de gemeente bekend was. Daarin staat dat elke tong zal belijden dat Jezus Christus de HEER is. Alle knieën zullen zich voor Hem buigen. Dit zijn citaten uit het boek Jesaja: ‘Voor Mij zal elke knie zich buigen en elke tong zal bij Mij zweren’ (Jes. 45:23). Dat staat in een van de meest uitgesproken monotheïstische gedeelten van het Oude Testament. Er is geen andere God dan Israëls God. Alles is aan Hem onderworpen. Dat wordt in Filippenzen 2 op Jezus toegepast. Hij is geen ander dan de God van Israël die alles in zijn macht heeft, die de sterren heeft geschapen en de diepten van de zee beheerst. Jezus heeft de Naam die boven elke naam is, de meest verheven Naam, de heilige Naam van

God. Deze Naam is zo hoog verheven dat Israëlieten deze niet uitspreken en vervangen hebben door de aanduiding 'Heer'. De christelijke gemeente belijdt dat Jezus deze Heer is, dat de heilige Naam van God Hem toekomt.

Jezus is God. Hij is niet een van de vele goden, maar de enige ware God (1 Joh. 5:20). Met die belijdenis is de kerk begonnen. In de eerste eeuwen van het christendom is deze nauwelijks omstreden geweest. Er mogen kleine groepen geweest zijn die Jezus zagen als een voorbeeldig mens, maar op de hoofdstroom van de kerk hebben deze nauwelijks impact gehad. Ketterijen die grote invloed hadden zoals de marcionieten hadden eerder moeite met het menszijn van Jezus dan met zijn goddelijkheid. Voor de kerk stond het vast: Jezus is God, Heer van alle heren, machtiger dan alle machten, de eerste en de laatste, door wie alles gemaakt is en die alles zal oordelen.

Het duurde tot de vierde eeuw voordat er een crisis uitbrak omdat deze belijdenis zozeer werd weersproken dat de kerk in rep en roer raakte. Een Egyptische presbyter, Arius (256-336), stelde dat Jezus niet God was, maar de hoogste van alle schepselen, het hoogtepunt van Gods bedoelingen en dus de ideale mens. Christen zijn betekent dat we Hem navolgen in een voorbeeldig christelijk leven. Het ging Arius om de ethiek, om de heiligheid en zuiverheid van de kerk. Met een goddelijke Christus die sacramenteel mensen het eeuwige leven geeft kan men makkelijk het concrete leven uit het oog verliezen. Arius was bezorgd dat de kerk goedkope genade zou leren. Daaruit kwam zijn idee van de ideale mens voort.

Het ging Arius niet alleen om de heiligheid van de mens, maar ook om de heiligheid van God. God en mens zijn van een volstrekt andere orde. God is de schepper en de mens is schepsel. Je mag God niet neerhalen en de mens niet vergoddelijken. Met beide thesen, de heiligheid van God en de mens die geroepen is tot een heilig leven, stond Arius geheel in de lijn van Israël. Hij had echter de onvoorstelbare gebeurtenis in Christus niet in gedachten genomen: dat de heilige God de laagste mens was geworden. Dat was in geen mensenhart opgeklommen en dat wilde er in het hart van Arius niet in. Daardoor kwam hij buiten de gemeenschap van het geloof, die de gemeenschap met Christus is.

Een kernbegrip in de discussie die in Alexandrië ontstond was het Woord, de *Logos*. Al in het evangelie volgens Johannes wordt Jezus het Woord, de Logos, genoemd. In de vroege kerk werd deze opgevat als het goddelijke Woord, dat zelf God is. Het Woord is God in zijn uitreden naar de wereld. Het Woord staat voor Gods condescendentie: de verheven, transcendente God is niet in zichzelf opgesloten, maar uit zichzelf. Voor God in zijn ex-

pressiviteit gebruikte de kerk het concept van de Logos, het Woord. Het Woord is dus God zelf in zijn expressie.

Arius gebruikte het concept van de Logos op een andere manier, ontleend aan de Stoa. Volgens de Stoa is de Logos de wereldziel, de kracht van het universum waardoor de dingen betekenis krijgen in de samenhang van het al. De Logos is zin van de wereld. Hij is de fundamentele samenhang van de wereld, die aan alle andere dingen voorafgaat, maar wel zelf tot de wereld behoort, juist omdat hij daarvan de samenhang is. Hij is dus een geschapen fenomeen. Zo komt Arius tot de these: 'Er was een tijd dat hij er niet was.' De Logos is niet eeuwig zoals God eeuwig is. De Logos is een schepsel. Hij is de eerste en de hoogste van alle schepselen, die aan alles zin en betekenis geeft, maar niettemin een schepsel. Een belangrijke bewijssplaats uit de Bijbel was voor Arius en zijn volgelingen Kolossenzen 1:15: 'Hij is de eerstgeborene van heel de schepping.' Als Christus de eerstgeborene van de schepselen is, dan is hij dus een schepsel, net als het oudste kind van een gezin wel een kind is. De arianen vatten dus 'eerstgeborene' letterlijk op in temporale zin en niet in de zin van de status die hij heeft: de eerstgeborene is degene die het gezag van de vader uitoefent. Als Psalm 89 de davidische koning de eerstgeboren zoon noemt, dan betekent dit niet dat hij de oudste is maar dat hij gezag en macht heeft.

Het conflict in Alexandrië liep zo hoog op en spreidde zich zo uit over het Romeinse Rijk dat de pas christen geworden keizer Constantijn († 337) zich genoodzaakt zag om een vergadering van bisschoppen bij elkaar te roepen om de zaak te beslechten. Nu het rijk christelijk geworden was, hield immers een scheuring in de kerk een risico in voor de eenheid van het imperium. Daarom werd in 325 een vergadering bijeengeroepen in Nicea, vlak bij de nieuwe hoofdstad van het Romeinse Rijk, Constantinopel. Dit werd het eerste officiële concilie van de kerk. Het werd een oecumenisch concilie genoemd, betrekking hebbend op de *oikoumenè*, de hele bewoonde wereld. In de praktijk betrof het een bijeenkomst van bisschoppen uit het oostelijke Middellandse Zeegebied. De besluiten waren echter algemeen geldig.

Op het concilie werd de belijdenis van de kerk opnieuw vastgesteld. Daartoe werd een oude doopbelijdenis gebruikt, met enkele zinsneden daaraan toegevoegd die de godheid van Jezus nader formuleren. Dat wil uiteraard niet zeggen dat toen pas is vastgesteld dat Jezus God is. Het is veeleer zo dat deze belijdenis nog scherper moest worden geformuleerd omdat deze ter discussie was gesteld. Het belijden van de kerk brengt niet iets nieuws maar bevestigt waarvoor ze altijd heeft gestaan. Het was alleen

nodig het nog eens klaar en helder te zeggen, omdat er mensen waren die het bestreden. De belijdenis van Nicea wordt gewoonlijk 'het Symbool' genoemd: een samenvatting van wat de kerk leert en wat zij in haar liturgie uitspreekt als haar belijdenis.

Orthodoxie is niet wat de kerk in later eeuwen heeft vastgelegd en waaraan ieder zich moet houden. Het is niet de positie die ingenomen werd door degenen die door de loop van de geschiedenis gewonnen hebben. Soms was de positie van de orthodoxie die van een minderheid, zoals in de tweede eeuw. Het is veeleer zo dat er een erfgoed van de apostelen is dat de kerk viert en belijdt en dat gedragen wordt door haar traditie. Pas op momenten dat dit ter discussie gesteld wordt ziet de kerk zich gedwongen om expliciet te formuleren dat men niet van deze traditie moet afwijken. Hilarius heeft gezegd dat men eigenlijk geen theologie moet bedrijven. Omdat er echter mensen zijn die verkeerde dingen over God zeggen, moeten we theologie beoefenen, ook al is elke zin ontoereikend en dus in wezen verkeerd. Zo is het ook met het dogma van de kerk: het is nodig om ketterijen te weerspreken, maar het is altijd ontoereikend om Gods geheimenis uit te spreken.

In het Symbool wordt expliciet de stelling van Arius afgewezen dat Jezus alleen maar een schepsel zou zijn: Hij is 'geboren, niet geschapen'. Er is geen tijd geweest dat Hij er niet was. Hij is 'geboren uit de Vader vóór alle tijden'. 'Geboren' moet hier uiteraard niet letterlijk worden opgevat, alsof er een tijdsopvolging zou zijn van voor en na zijn geboorte. Het gaat juist om het uitsluiten van elke tijdelijkheid. 'Geboren' betekent hier dat Christus niet geschapen is door God maar uit de Vader is uitgegaan en dus hetzelfde wezen als de Vader heeft. Het is deze zinsnede waarmee het Concilie van Nicea zijn punt wil maken: Jezus is '*van hetzelfde wezen met de Vader*'. In het Grieks is dat het woord *homoousios*. Jezus is de HEER, dezelfde God die de wereld heeft geschapen.

Op de ochtend na de beslissing van het concilie waren er al bisschoppen die vonden dat het besluit te ver was gegaan. Ze waren geen aanhangers van Arius. Zijn positie mocht ophef hebben veroorzaakt, maar de erkenning van de godheid van Christus was zo verankerd in de kerkelijke traditie dat serieuze theologen daar moeilijk van konden afwijken. Er was echter wel een sterke stroming die deze goddelijkheid wilden nuanceren. Ze maakten onderscheid tussen de Vader en de Zoon. De Vader is immers meer dan de Zoon en de eeuwige God is te onderscheiden van zijn uitgaan in schepping en verlossing. Het waren niet de minsten die in deze lijn dachten, zoals bijvoorbeeld Eusebius (263-339), de hoftheoloog van de keizer. Ze stelden

voor dat men *homoousios* moest interpreteren als *homoiousios*. *Homoousios* betekent dat de Vader en de Zoon een en hetzelfde wezen zijn, een en dezelfde identiteit. *Homoiousios* heeft een ruimer betekenis: een wezen dat gelijk is aan. Dat kan variëren van volkomen identiteit tot ‘lijken op’. Er zit een tendens in dat Jezus wel goddelijk is, maar niet God zelf. Wat dat goddelijke dan is kan men flexibel invullen. Zo kan men theologen en andere gelovigen van zeer verschillende pluimage bij elkaar houden. Kerkpolitiek gezien is dus de term *homoiousios* veel verstandiger dan *homoousios*. Ultraorthodoxen en halve arianen konden er allemaal hun eigen invulling aan geven en toch blijven binnen het belijden van de ene rijkskerk. Het is logisch dat de keizer en zijn opvolgers hieraan de voorkeur gaven.

De theologen van Alexandrië hielden echter voet bij stuk: *homoousios* is *homoousios* en dat betekent dat Jezus God zelf is. In 328 was Athanasius (296-373) bisschop van Alexandrië geworden en hij wilde van geen wijken weten. Om het verzet van de Egyptenaren te breken verbande de keizer hem naar het andere uiteinde van het rijk, naar Trier in het huidige Duitsland. Het mocht niet baten. Eerder wakkerde het theologisch conflict politieke onrust in Egypte aan en de keizer liet Athanasius terugkeren naar Alexandrië waar hij door juichende volksmassa's werd binnengehaald. De vrede in de kerk werd pas hersteld in 362 toen keizer Julianus het heidendom weer wilde invoeren. Athanasius stemde er toen mee in dat men *homoiousios* mocht gebruiken als dat maar geïnterpreteerd werd als identiteit, dus in feite als *homoousios*.

Beide stromingen zijn altijd in de kerk gebleven. Er is altijd een beweging om een ruimere interpretatie van de godheid van Christus voor te staan, waarbij er een neiging is om deze ruimte zo te maximaliseren dat men nog verder gaat dan Arius en Jezus zelfs niet meer ziet als de zin van de wereld en haar geschiedenis maar als een geïnspireerd mens die ons aller voorbeeld is. Aan de andere kant zijn er theologen die vasthouden aan de strikte interpretatie van Athanasius. Deze interpretatie waakt over de identiteit van het christelijk geloof dat God alleen in Christus gekend kan worden en alleen Hij de wereld redden kan.

1.1.2. Volgens de apostelen

De orthodoxe kerkvaders claimen dat hun theologie is gebaseerd op wat de apostelen geleerd hebben. In de praktijk betekent dit dat men zich moet kunnen beroepen op het Nieuwe Testament. We zagen al dat de vroegste belijdenis Jezus identificeert met God zoals de profeten over Hem hebben

gesproken. We kunnen ook de vraag stellen of in het Nieuwe Testament Jezus God wordt genoemd. Daarbij gaat het er niet om of Hij ook mens wordt genoemd en er over zijn gehoorzaamheid aan de Vader wordt gesproken. Dat wordt door geen orthodoxe theoloog ontkend. Jezus is mens onder de mensen. De vraag is of deze mens ook God genoemd kan en moet worden.

Er zijn inderdaad een aantal expliciete plaatsen waarin Jezus God wordt genoemd. De bekendste zijn 1 Johannes 5:20: 'Hij is de ware God; Hij is het eeuwige leven', Titus 2:13: 'onze grote God en Redder', Romeinen 9:5: 'die God is boven alles te prijzen' en Johannes 1:1: 'het Woord was God'. Bij al deze teksten zijn andere interpretaties gezocht om de hoogste claim eruit te halen. Die kunnen echter niet overtuigen omdat ze ingaan tegen de directe eerste betekenis van de teksten. Ze kunnen hooguit dienen om te nuanceren, maar binnen de eerste betekenis, niet om die te ontgaan. Men moet teksten lezen naar wat er staat en niet naar wat men zou willen dat er zou staan (een neiging die orthodoxe theologen trouwens bij andere teksten ook hebben). Bij een niet gekunstelde interpretatie moet men concluderen dat in het Nieuwe Testament Jezus 'God' genoemd wordt en dat op het concilie van Nicea niet iets nieuws bedacht is toen de kerk een leidende factor werd in de Romeinse cultuur. Veeleer was de strikte interpretatie van het Symbool verzet tegen die cultuur. Er bestaat niet zoiets als iets goddelijks. God is helemaal God en alles wat verder claims van goddelijkheid, op wat voor niveau dan ook, legt, is gewoon schepsel, ook de keizer. Als het om Jezus gaat dan is Hij God en niet het maatje van de keizer.

Veel meer dan de genoemde teksten waarin Jezus expliciet God genoemd wordt zijn het echter de verhalen die zijn goddelijke majesteit laten zien. Dat is het meest duidelijk in de evangeliën. Jezus doet tekenen. Hij geneest mensen die niemand genezen kon. Hij brengt de storm tot bedaren. Hij geeft brood aan duizenden. Deze genezingen, reddingen, voedselvoorzieningen zijn in de evangeliën geen doel op zichzelf. Als dat wel zo zou zijn, zou men de vraag kunnen stellen waarom niet alle zieken werden genezen en niet alle armen brood kregen, waarom Jezus niet alle problemen heeft opgelost en een heilsstaat op aarde heeft gesticht. De wonderen willen iets zeggen over Hém. Ze laten zien wie Hij is. Ze zijn tekenen van het koninkrijk, dat wil zeggen: ze maken duidelijk wie Koning is. Het gaat niet om het koninkrijk als toestand, maar om Hem die Koning is, om het koningschap. Jezus is koning. Hij is machtiger dan de wind en de golven. Hij is degene over wie Psalm 93 zingt: 'Boven het geraas van de wijde wateren, van de machtige baren der zee, is hoog in de hemel de machtige HEER.' Hij is ook degene die zonden kan vergeven. De Schriftgeleerden

hebben hun theologie goed geleerd. ‘Wie kan de zonden vergeven behalve God?’ Ze hebben helemaal gelijk. Daarom vergeeft Jezus zonden en om te laten zien dat Hij deze goddelijke volmacht heeft, laat Hij een lamme lopend de zaal verlaten (Mar. 2:6-11).

Bij allerlei gelegenheden laat Jezus zien dat Hij niet zomaar een bijzonder mens is, een profeet of wonderdoener. Hij zegt dat Hij water te drinken geeft waardoor je nooit meer dorst krijgt. De vrouw bij de put vraagt daarop of Hij soms meer is dan onze vader Jakob. Jezus zegt dat Hij water heeft dat het water in Jakobs put ver te boven gaat (Joh. 4:10-14). Hij is hoger dan de aartsvaders. Hij is ook hoger dan de profeten. Hij gaat zelfs Mozes te boven. ‘Jezus zei: “Waarachtig, ik verzeker u: niet Mozes heeft u het brood uit de hemel gegeven, maar mijn Vader; Hij geeft u het ware brood uit de hemel”.’ Jezus geeft niet alleen voedsel, maar Hij *is* het voedsel (Joh. 6:32-34). Hij is Heer over dood en leven (Joh. 10:18; 11:25). Wie is dat anders dan God?

De evangeliën doen niets anders dan aantonen wie Jezus is. Daarop is alles gericht. Dat is niet een uitvinding van de evangelisten, maar dat is zoals Jezus zichzelf heeft gepresenteerd. Het is ongetwijfeld niet zo dat alle woorden van Jezus letterlijk zo door Hem zullen zijn uitgesproken. Dat is alleen al duidelijk door de verschillende versies in de onderscheiden evangeliën. Dat wil echter niet zeggen dat ze inhoudelijk niet goed weergeven wat Jezus heeft gezegd. Het heeft weinig zin om in de evangeliën echte en onechte Jezuswoorden te gaan onderscheiden. De ‘echte’ woorden zijn ook opgeschreven door een evangelist die zich herinnerde wat Hij had gezegd of wat hij vernomen had van iemand anders die erbij was – en zelden herinneren mensen zich uitgesproken teksten letterlijk. Omgekeerd kunnen teksten die sterk gekleurd zijn door de taal van een latere context inhoudelijk precies weergeven wat Jezus heeft gezegd.

De totale tendens van alles wat de evangeliën schrijven over de woorden en daden van Jezus weerspiegelt een claim van absolute volmacht die geen andere is dan de volmacht van God, niet zomaar een goddelijke kracht, maar identificatie met de God van Israël, over wie de Psalmen zingen, in wiens naam de profeten spreken en in wiens volmacht Mozes optrad.

De uitwerking van deze claim is duidelijk. Grote massa’s mensen lopen achter Hem aan. Ze hebben gezien waartoe Hij in staat is en willen er een graantje van meepikken. Als er brood te halen valt moeten we erbij zijn (Joh. 6:26). Als ereplaatsen te vergeven zijn, dan willen we vooraan in de rij staan (Mat. 20:21; Mar. 10:27). Jezus maakt duidelijk dat het daarom niet gaat: ‘U zoekt Me niet omdat u tekenen hebt gezien, maar omdat u

brood gegeten hebt en verzadigd bent. U moet geen moeite doen voor voedsel dat vergaat, maar voor voedsel dat niet vergaat en eeuwig leven geeft; de Mensenzoon zal het u geven, want de Vader, God zelf, heeft Hem die volmacht gegeven' (Joh. 6:27v). Het gaat niet om de vervulling van de wensen van de mensen. Zolang het daar nog op lijkt, lopen ze in een optocht achter Hem aan. Toen het tegendeel bleek voelden ze zich bedrogen en riepen ze: 'Kruisig Hem' (Mar. 15:13v). Zij hadden de tekenen van Jezus geïnterpreteerd als het begin van een koninkrijk waarin ze overvloed hadden. Jezus deed zijn tekenen om te laten zien dat Hij Koning is, de Heer van alle machten, om zijn heerlijkheid, de goddelijke heerlijkheid, zichtbaar te maken aan het kruis. Hij kán inderdaad al die dingen die mensen zich bij God voorstellen. Daarin moeten ze zich niet vergissen. Maar ze moeten zich dan ook niet vergissen dat deze God de weg naar het kruis gaat. Daarin hebben niet alleen de mensen die brood verwachtten zich vergist, maar ook degenen die macht verwachtten. Ereplaatsen zijn plaatsen naast de gekruisigde, en toen bleek dat dat het voorland was sloegen de leerlingen die om de ereplaatsen gevraagd hadden op de vlucht.

De volksmassa's en de leerlingen zagen de tekenen van Jezus als een bron van hoop en zo luisterden zij naar zijn woorden. De heersende leiders zagen het anders. Voor hen was Jezus een bedreiging. Mensen zagen in Hem een alternatief en dat kon niet anders gaan dan ten koste van hen, de leiders. Zij claimden dat zij de waarheid over God kenden, maar nu kwam er iemand die claimde God in persoon te zijn. Je ziet hen trillen van woede, niet alleen om het mogelijke verlies van macht, maar ook vanwege authentieke afschuw van een mens die zulke claims zich toe-eigent. Is het een wonder dat de evangeliën in het teken staan van een toenemend conflict tussen Jezus en de Schriftgeleerden? Hij moet voor hen verschrikkelijk geweest zijn en dat temeer omdat de schare die de wet niet kent (Joh. 7:49) klakkeloos achter Hem aanliep. Ze volgden een godslasteraar van het ergste soort. Daarbij komt dat Hij zoveel invloed had, dat straks de betrekkelijke rust van de status quo, die zij met veel moeite met de Romeinen bereikt hadden, verloren zou gaan en de bezetter hard zou ingrijpen met vreselijke gevolgen (Joh. 11:48). De hogepriester kon in de vergadering niet anders concluderen dan: 'Besef toch dat het in jullie eigen belang is dat één man sterft voor het hele volk, zodat niet het hele volk verloren gaat' (Joh. 11:50).

Het hoogtepunt van de confrontatie komt op de eerste dag van de week van Pasen toen Pontius Pilatus stadhouder was. Jezus gaat met zijn leerlingen naar Jeruzalem om het paasfeest te vieren. Een grote menigte volgt

Hem. Komend vanaf de Olijfberg trekken ze Jeruzalem binnen. Mensen gooien hun kleren op de weg en zwaaien met palmtakken. De koning wordt juichend ingehaald. Ze zingen: 'Hosanna voor de Zoon van David! Gezegend hij die komt in de naam van de HEER. Hosanna in de hemel!' (Mat. 21:9). Als Jezus de tempel binnengaat blijven kinderen het loflied zingen. De Schriftgeleerden ondernemen actie. Ze spreken Jezus zelf erop aan: 'Hoort u wat ze zeggen?' (Mat. 21:16). Laat je toe dat ze je dit toezingen? Dat zal toch geen Jood die enig besef heeft van de Torah accepteren? Jezus antwoordt dan niet voorzichtig, met zorgvuldig gekozen woorden in de zin van: 'Ze zingen ter eer van God en zien in mij iemand die iets van het godsrijk zichtbaar maakt in wat Ik zeg en doe. Het wil natuurlijk niet zeggen dat Ik de Heilige Naam zelf zou zijn.' Hij reageert heel anders. Hij komt met een Bijbeltekst: "Jazeker! Hebt u dan nooit gelezen: "Door de mond van kinderen en zuigelingen hebt U zich een loflied laten zingen?"' (Mat. 21:16). Kinderen zingen de lof van Jezus en Jezus identificeert dat als het zingen van de lof door kinderen zoals Psalm 8 daarover spreekt (Ps. 8:3). In Psalm 8 gaat het over de lof aan God en uitgerekend in deze Psalm gaat het om de onmetelijke grootheid van God: 'Zie ik de hemel, het werk van uw vingers, de maan en de sterren door U daar bevestigd, wat is dan de sterveling dat U aan hem denkt, het mensenkind dat U naar hem omziet?' (Ps. 8:4v.). God is zo hoog dat het niet voor te stellen is dat Hij zich om mensen bekommert. Zo onmetelijk groot is de afstand tussen God en mens. Zingen de kinderen Mij lof toe? Dat doen ze terecht want zo hoog verheven ben Ik. Het is eigenlijk ondenkbaar dat Ik me om jullie bekommeren zou of aan mensen denken.

Dat antwoord vraagt om actie. Dit kan niet zomaar gezegd worden. Het liefst zouden de Schriftgeleerden Hem ter plekke doodslaan, maar dat durven ze niet vanwege de menigte die tegen hen partij zou kiezen. Ze hebben er ook nog wel een gefundeerd excuus voor: Jezus is inmiddels in de tempel en daar mag je iemand niet doden. Daarvoor is de tempel te heilig. Daarom ondernemen ze nu geen actie. Daarom onderneemt Jezus wel actie: de hele handel wordt eruit gegooid. 'Hij riep hun toe: 'Er staat geschreven: "Mijn huis moet een huis van gebed zijn," maar jullie maken er een rovershol van!' (Mat. 21:13). Hij treedt op met het gezag van de wettige eigenaar van de tempel, de woning van de Allerhoogste, tot wie Salomo bij de inwijding van de eerste tempel zei: 'Zelfs de hoogste hemel kan U niet bevatten, laat staan dit huis dat ik voor U heb gebouwd.' (1 Kon. 8:27).

De afstand tussen God en mens is onvoorstelbaar groot. Deze God komt om de plaats waar Hij moet worden aanbeden in de wereld te zuiveren,

omdat Hij aan mensen denkt. De tempel moet gereinigd worden, want het wordt Paasfeest, het feest van de bevrijding. Daarom zingen de kinderen terecht: 'Hosanna'.

1.1.3. Gods openbaring

De verhalen over Jezus uit de evangeliën zijn indringend en hoe meer men daarin het Oude Testament herkent des te meer verbijsterend zijn ze. In Jezus verschijnt God, God zelf, de eeuwige heilige Naam. Hij komt in zijn tempel, Hij komt tot zijn volk, Hij komt in de wereld die Hij geschapen heeft. Hij komt tot het zijne. God, die de hemelen, de hoogste transcendentie niet kunnen bevatten, komt onder de mensen. Hij komt, zo lijfelijk aanwezig als een mens.

Johannes zegt het in nuchtere theologische taal: 'Niemand heeft ooit God gezien, de eniggeboren God heeft Hem ons verklaard' (Joh. 1:18). Dat is in één zin de verbijsterende werkelijkheid van de intocht in Jeruzalem samengevat. Die werkelijkheid is zelfs de meeste christelijke theologen te veel. Er zijn nauwelijks vertalingen te vinden die simpel de tekst zoals die er in het Grieks staat weergegeven. Er zijn zelfs versies in het Grieks in omloop die de angel eruit halen. Een gangbare versie maakt er van: 'de eniggeboren Zoon heeft Hem ons verklaard.' Niet God zelf, maar de Zoon van God is in de wereld gekomen. Terwijl volgens de methoden van het kritische tekstonderzoek er in alle simpelheid staat: 'de eniggeboren God'.

De Hebreeënbrief zegt het met andere woorden: Hij is de afdruk van het wezen van God, Gods karakter (Heb. 1:3). Hier zie je de geprinte versie van Gods onzichtbare wezen. Hier zie je het authentieke identiteitsbewijs van God. Wil je weten wie God is, dan moet je naar Jezus kijken. Iedereen kan zich wel voor God uitgeven. De enige die Hij werkelijk is, is Jezus, de waarachtige God.

Veel dogmatieken en theologische leerboeken beginnen met God in het algemeen. De christologie komt ergens in het midden. Nadat eerst uitvoerig is gesproken over God en zijn eigenschappen en vervolgens over de schepping, de mens en zijn geschiedenis, komt Jezus ter sprake. Hij komt erbij als een noodmaatregel om de wereld te redden nadat het in de mensengeschiedenis is fout gegaan. Eigenlijk was het de bedoeling geweest dat Hij niet gekomen zou zijn. Als de mens niet gezondigd had, had Hij niet hoeven komen. De geschiedenis met Jezus erbij is tweede keus.

Johannes zegt het anders. Je kunt over God niets zinnigs zeggen zonder

Jezus. Niemand heeft God ooit gezien. Hij is transcendent. Een godsleer zonder christologie is een slag in de lucht, een menselijk fantasieproduct over hoe mensen denken dat God zou moeten zijn. Jezus laat in zijn tekenen zien dat Hij er best toe in staat is om dingen te doen die mensen zich bij God plegen voor te stellen. Dat is echter om vervolgens te laten zien dat Hij nog tot heel andere dingen in staat is, die nog nooit iemand heeft gehoord, nog nooit iemand heeft gezien en nog nooit iemand heeft bedacht (1 Kor. 2:9).

Men zou kunnen tegenwerpen dat God zich toch al veel eerder geopenbaard heeft door de wet en de profeten. Het Oude Testament is toch ook openbaring van God? Dat is het zeker, maar dat is het omdat het over Jezus gaat. De Schriften zijn het die van Hem getuigen (Joh. 5:39) en alles wat de profeten gesproken hebben wordt vervuld in Hem (Luc. 18:31). Alles gaat over Hem en de vervulling, de zichtbare betekenis en gestalte verschijnt pas in Hem. Tot die tijd is het als onder een sluier (2 Kor. 3:12-16; Heb. 10:1).

In de kerk preken we daarom niet uit het Oude Testament zonder de vervulde betekenis daarvan duidelijk te maken. Een preek over het Oude Testament zonder over Christus te spreken is alleen maar voorwerk. Die mist de clou. De wetgeleerde Paulus, een excellente student in de Torah, schrijft, nadat hij de ware betekenis van de teksten heeft leren verstaan: 'Ik had besloten u geen andere kennis te brengen dan die over Jezus Christus – de gekruisigde' (1 Kor. 2:2). Dat was nadat Jezus zelf hem verschenen was en de HEER die Hij wilde dienen zelf tegen hem gezegd had: 'Ik ben Jezus die jij vervolgt' (Hand. 9:5).

Men zou ook kunnen stellen dat men God kan kennen uit zijn werken: uit de grootheid van de schepping en gebeurtenissen uit de geschiedenis. Ook die gedachte wordt door Johannes weerlegd. Christus is ook degene door wie alles is geschapen. Er is niets wat niet door Hem is gemaakt (Joh. 1:3). Hij is de Logos die de grond van alles is. Als we het alleen over verschijnselen hebben uit de natuur of gebeurtenissen uit de geschiedenis dan is dat een amorfe brij. Er is ordening nodig om ze als een samenhangend geheel te zien en de zin van losse elementen te verstaan. We kunnen uiteraard een zin aan de dingen opleggen, zoals de structuur van de menselijke rede, en daaraan de samenhang ontnemen. Het is begrijpelijk dat daarin een structuur te vinden is, want het menselijke brein bestaat uit dezelfde elementen, protonen en elektronen, als het gans heelal. Ze zullen dus wel iets met elkaar gemeen hebben, net als er zonder fosfor geen gedachte is. Dat geeft echter juist de cirkelredenering van het beroep op de rede als ordenend principe weer. De rede is gewoon deel van diezelfde amorfe chaos

en ordent die volgens haar eigen toevallige chemische samenstelling. Wie de wereld wil verstaan moet Jezus kennen, zegt Johannes. Het is *zijn* wereld. We kennen niet alleen God alleen maar door Jezus, maar ook de wereld is zonder Hem niet te doorgronden. Het is dus niet zo dat we door de wereld, Gods werken, God leren kennen, maar omgekeerd: door God te kennen leren we de wereld en haar geschiedenis verstaan. Als het Oude Testament op zichzelf de kennis van God in versluierde gestalte brengt, dan brengt het universum en zijn geschiedenis deze kennis verduisterd door de oernevels van zijn oorsprong. We verstaan de wereld en haar geschiedenis alleen als we God kennen en we kennen God alleen doordat Hij in Christus tot ons gekomen is. Elke andere weg is geen omweg, maar een doodlopende weg.

1.2. Waarachtig mens

1.2.1. De minste van de mensen

De kerk heeft in de eerste eeuwen met overtuiging beleden dat Jezus God is. Zij heeft echter met evenveel overtuiging beleden dat Hij mens is. Stromingen die dat niet deden, zoals de marcionieten en gnostici, heeft de kerk radicaal afgewezen en bestreden. Jezus is niet alleen goddelijke presentie, Hij is ook concrete materiële, lijfelijke aanwezigheid. Hij is dat niet naast zijn goddelijke presentie, maar Hij is dat in een en dezelfde persoon. God is aanwezig in deze concrete mens, die mens is met alles wat mens zijn betekent. 'Daarom weigert Hij, hoewel Hij bewezen is God te zijn, niet om te dragen wat past bij Hem als mens, daar Hij honger en moeite ondergaat en als vermoeide dorst lijdt. Hij vlucht in vrees, heeft biddend verdriet en Hij die als God een natuur heeft zonder slaap, sluimert op een kussen', schrijft Athanasius. Hij is dat niet als één van de expressies van God, maar als de aanwezigheid van de ene God zelf. 'Ik ken geen andere God dan de Gekruisigde', zegt de Romeinse bisschop Zephyrinus († 217).

Met deze belijdenis wordt een geweldige spanning opgebouwd. Bij God denken mensen aan bovenaardse glorie, onweerstaanbare macht, een mystérie dat niet te bevatten is. Bij een gekruisigde mens denken we aan machteloosheid, pijn, gebondenheid en dood. De belijdenis dat Jezus God is, is een paradoxale belijdenis. Vroegchristelijke theologen zetten deze paradox zo zwaar mogelijk aan. In het Symbool wordt tweemaal over de geboorte

van Christus gesproken. Hij is geboren uit de Vader vóór alle eeuwen. Hij gaat aan alles vooraf en is niet geschapen. Hij is een en hetzelfde wezen als de Vader. Tegelijk wordt gezegd: 'geboren uit de maagd Maria'. Hij is geboren uit een Joods meisje aan het begin van de christelijke jaartelling. Die geboorte heeft niets bovennatuurlijks. De conceptie van Jezus mag dan uit de Heilige Geest zijn, maar zijn geboorte is de geboorte als de geboorte van elk mensenkind. Het is zelfs voor een gewoon mensenkind een minderwaardige geboorte. Er is veel romantiek gecreëerd rond de geboorte in de stal en het kind in de kribbe. De werkelijkheid die Lucas beschrijft is veel ruwer. Maria legde Hem niet neer in een kribbe, maar in de krib, de voerbak. Dat is de voerbak die iedereen kent, zodat voor de herders meteen duidelijk was waar ze moesten zijn toen de engel zei dat ze Hem zouden vinden in de voerbak. Als het om een stal of grot zou zijn gegaan, dan zou de evangelist hebben geschreven: 'Omdat er geen plek was in de herberg, zochten ze onderdak in een stal.' Lucas praat niet over een stal, hij heeft het alleen over de voerbak (Luc. 2:7). De voerbak die iedereen kent is de voerbak bij de bron. Daar komen de reizigers aan en daar geven ze hun ezels en kamelen te eten en drinken. Er zijn mensen die geen plek krijgen in de herberg. Ze hebben geen baal geld om zich daarin te kopen. Ze moeten als daklozen op straat verblijven en niemand bekommert zich blijkbaar om die zwangere vrouw. Haar kind wordt op straat geboren en bij gebrek aan een betere plek legt ze Hem maar in de voerbak, zoals een reiziger door Arabië in de negentiende eeuw schrijft dat hij bij gebrek aan een betere plek maar in de voerbak bij een put is gaan slapen. De mensen op het plein lopen eromheen. Er is geen vrouw die Maria helpt bij de geboorte van haar kind. In de vuile voerbak van de ezels en kamelen van de reizigers is zijn plek. Dat is Gods plaats in deze wereld. Zelfs in de voerbak zal Hij niet welkom zijn geweest, want de reizigers moeten hun ezels voeren. Boven de velden van Betlehem zingen menigten hemelse engelen: 'Ere zij God in den Hoge' (Luc. 2:14). Daar ligt God, in de voerbak op straat. Groter kan het contrast niet zijn.

De kerkvaders voeren de paradox tot het uiterste. God is aanwezig als een mensenkind. Ook dit kind moest verschoond worden. En het gehuil van dit kind is net zo irritant geweest voor mensen in de omgeving als het gehuil van elk kind. In apocriefe geschriften mogen wonderlijke verhalen over Jezus zijn opgetekend, in de hoofdstroom van de kerk heeft men echter juist zijn radicale menszijn benadrukt, bij voorkeur verbonden aan de tijd toen Hij baby was: de tijd dat Hij geen zelfstandige beslissingen kon nemen, zich alleen kon uiten met huilen en in alles afhankelijk was van

de zorg van anderen. Maria is moeder Gods. Zij is dat niet als de verheven hemelkoningin. Zij is dat als de dakloze vrouw op het plein van Betlehem die op straat haar kind krijgt.

1.2.2. Jezus' biografie

Men zou verwachten dat na het verhaal over de geboorte van Jezus zijn levensgeschiedenis geschetst zou worden. Dat is echter niet het geval. De tijd waarin Jezus geboren werd is in de evangeliën nauwkeurig aangegeven (al lijkt die niet te kloppen met verdere geschiedschrijving), maar voor de rest zijn het ongedateerde losse verhalen. Heel wat onderzoekers hebben geprobeerd op grond daarvan zijn leven te reconstrueren, maar deze biografieën zeggen meer over de onderzoekers dan over de geschiedenis van Jezus, zoals Albert Schweizer (1875-1965) in zijn *Geschichte der Leben Jesu Forschung* al heeft aangetoond. Latere pogingen lijden aan ditzelfde euvel. Het is heel simpel: we hebben geen biografie van Jezus.

Paulus is daar helder over: hij is niet geïnteresseerd in het kennen van Jezus in het vlees (2 Kor. 5:16). De evangeliën lijken daarin meer belang te stellen, maar ook dat zijn losse verhalen die in een theologisch kader gezet zijn. Bij Johannes lopen deze gewoonlijk snel uit op een uitvoerig theologisch vertoog en bij de synoptici zeggen ze weinig over Jezus' levensweg. De evangeliën zijn meer gericht op Jezus' weg naar de dood dan op de levensgeschiedenis van de grote held. In het eerste deel gaat het vooral over wonderen die Jezus doet. Hij geneest mensen en geeft hun brood. Deze wonderen zijn echter geen doel op zichzelf. Ze tonen alleen aan wie Jezus is, want 'wie is Hij toch, dat zelfs de wind en het meer Hem gehoorzamen?' (Mar. 4:41). En wie kan de zonden vergeven dan God alleen? (Mar. 2:7). Jezus' bijzondere daden dienen er niet toe om problemen van mensen op te lossen en de wereld te verbeteren. Daarvoor zijn ze te incidenteel. Ze zijn tekenen die zijn macht tonen als goddelijke macht. Zijn woorden, zoals in de Bergrede, zijn een gebod dat alle menselijke mogelijkheden tot vervulling te boven gaat, hoger gegrepen dan Mozes en de Torah – die ook al niet te volbrengen was. Ook daarin gaat het niet om een regel voor een betere wereld, maar om de onmogelijkheid aan het licht te brengen dat mensen volmaakt zouden zijn. Ook deze wet leert zonde kennen, nog meer dan de wet van Mozes (Rom. 3:20). De gelijkenissen van Jezus dienen niet om iets duidelijk te maken, maar om zijn bedoeling onbegrijpelijk te maken (Mat. 13:13). Alleen zijn leerlingen mogen het geheimenis weten (Mat.

13:11) en wat dat is begrijpen ze pas na zijn opstanding (Joh. 2:22). Alles in de evangeliën dient om Gods koningschap in Jezus bekend te maken en tegelijk te zeggen dat dit de verborgenheid van Gods koningschap is. Wat dat betekent wordt geschetst in het tweede gedeelte van de synoptische evangeliën: zijn exodus die Hij in Jeruzalem gaat volbrengen door gekruisigd te worden (Luc. 9:31). Daarop zijn de evangeliën gericht. Alles is voorwerk voor zijn sterven. Zijn leven is niet anders dan de weg naar de dood. Alleen de laatste week van Jezus' leven, de week van Pasen, krijgt profiel als menselijke geschiedenis. Daar wordt zijn ware menszijn zichtbaar en wel het meest door wat Hij aan onmenselijkheid volbrengt en ondergaat. De voetwassing (Joh. 13:1-15) is zo'n menselijk moment – het werk van een slaaf die als mens geen eigen identiteit had. Meer nog is Hij mens in Getsemane als Hij in shocktoestand is in angst voor wat komen gaat en als zijn indringende smeekgebed niet wordt verhoord. En het meest is Hij mens als Hij stervend roept: 'Waarom?' Daar is Hij een met mensen die hun identiteit hebben verloren, met mensen die vergaan van angst en met de tallozen die geroepen hebben en roepen: 'Waarom?' Waar de evangeliën zijn menselijke biografie lijken weer te geven, schetsen zij Hem als God die zich openbaart in zijn verborgenheid en waar Hij eindelijk menselijk wordt is het in de onmenselijkheid van een mens die alle menselijke waardigheid en status verloren heeft in de vraag naar zin die niet beantwoord wordt.

De vroegste belijdenissen zeggen niets over Jezus' leven. Ze zeggen dat Hij de HEER is. Als ze daaraan nadere invulling geven dan is dat niet met verwijzing naar zijn levensgeschiedenis maar 'dat Christus voor onze zonden is gestorven, zoals in de Schriften staat, dat Hij is begraven en op de derde dag is opgewekt, zoals in de Schriften staat' (1 Kor. 15:3v). Het gebeuren op het paasfeest, van de vrijdag tot de zondagmorgen, is de betekenis van Jezus' zijn op aarde. Daarvoor is Hij mens geworden. Het Symbool zegt daarbij 'om ons mensen en om onze redding'. Daarvoor is Hij in de wereld gekomen en zó heeft Hij zijn taak vervuld zodat Hij stervend kon zeggen: 'Het is volbracht' (Joh. 19:30), wat niet anders is dan de woorden in andere evangeliën: 'Mijn God, mijn God, waarom hebt U Mij verlaten?' (Mat. 27:46; Mar. 15:34) of 'Vader in uw handen bevel Ik mijn geest' (Luc. 23:46). De taak van Jezus wordt volbracht in volstreckte overgave aan de Vader tot in de diepte waarin Hij zonder de Vader alleen sterft. Dat is voor ons mensen en om onze redding, omdat Hij ons bestaan heeft gedeeld en dat heeft gedragen.

Jezus is een geworden met mensen in hun lijden, in hun vragen en in hun angst, in de duisternis van het 'Waarom?' waarop geen antwoord komt.

De *draagbare* Bram van de Beek

Samenvatting van zijn dogmatiek

Dit boek is een verkorte weergave van de zesdelige serie ‘Spreeken over God’. Het denken over Christus als de openbaring van Gods wezen bepaalt alle thema’s van de theologie. Jezus heeft zijn plaats in de geschiedenis van Israël en zijn komst is de vervulling van alle beloften aan dat volk. God de Vader is allereerst zijn Vader en de schepping is door Hem gemaakt en draagt zijn merktekenen.

Spreeken over God is bedoeld voor studenten theologie en voor iedereen die in theologie geïnteresseerd is.

BRAM VAN DE BEEK is emeritus hoogleraar symboliek van de Vrije Universiteit in Amsterdam en bijzonder hoogleraar systematische theologie aan de Universiteit van Stellenbosch (Zuid-Afrika).

‘Van de Beek trekt zich niets aan van actuele theologische debatten, jaagt met plezier de lezer tegen zich in het harnas en stelt op die manier prikkelende en indringende vragen.’

– Trouw

KokBoekencentrum.nl
UITGEVERS | UTRECHT

